

OPPONENSI VÉLEMÉNY

Egry Gábor: *ETNICITÁS, IDENTITÁS, POLITIKA. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944¹*c. akadémiai doktori értekezéséről

Egry Gábor nagydoktori disszertációja egy nem kevesebb, mint 556 oldalas vaskos monográfia, amely a Napvilág Kiadó jóvoltából és Gellériné Lázár Márta gondos szerkesztésében 2015 óta bárki számára hozzáférhető. Az érvényben lévő tudományos minősítési szabályok természetesen lehetővé teszik egy már időközben nyomtatásban megjelent munka benyújtását, amely, ugyancsak magától értetődően, minden formai és tartalmi kritériumnak eleget tesz. Bocsássuk tüstént előre: a hasonló jellegű nagydoktori értekezések egyébként többnyire dicséretes átlagszínvonalát is jócskán meghaladó munkáról van szó. A TMB által felkért opponens feladatának nehézségeit egyetlen szókapcsolatba sűrítetheti: a „bőség okozta zavar”! Ám ez nem a közhelyes „bőség zavara”, sem a sokszor leírt, s többnyire negatív kicsengésű „kevesebb több lett volna” akadémikuskodás, hanem a jelölt témái valóban meghökkentő sokfélesége egy terjedelmileg korlátozott szakmai bírálatban elvárható szintetizálási kényszerének megfogalmazása.

Vegyük ezek közül néhányat közelebbről is szemügyre:

I. A monográfiát illető általános megjegyzések

I/1 két kulcsfogalom: *mindennapi etnicitás és identitáspolitika*

Aki írt már tudományos igényű dolgozatot az jól tudja, nagyon sok minden már a mondanivaló strukturálása, szerkezeti felépítése megkomponálása során eldől. Ez, a szerkezet megválasztása természetesen a mindenkori szerző szuverén, elidegeníthetetlen joga. Egry Gábor imponálóan gazdag, főként erdélyi fogantatású forrásanyaga birtokában könnyű szerrel megtehetné volna, hogy példának okáért valamelyik Kolozsvárról, legalábbis Belső-Erdélyből – tegyük rögtön hozzá: gondos „előszűrés” után – a budapesti Külföldiek Kollégiumába került „cselédkönyves” orvostanhallgató, vagy továbbképzésre érkezett jó íráskészséggel rendelkező végzős építész a kollégiumi vezetés felkérésére – nem minden hátsó gondolat (*kisebbség-és nemzetpolitikai stratégiai szándék*) híján – 1938-ban készített magyarországi élménybeszámolójából még bővebben idéz, s abból bontja ki mondanivalóját, legalábbis annak „esszenciális” központi magját. Mármint legfőképpen azt, hogy milyen szerepet játszanak valaki – *bárki* – származása, családi körülményei, más szóval etnoszociális/etnoszociológiai eredete, „eticitása” az illető mondhatni automatikus, reflexszerű besorolásában, azonosításában: fatornyos székelyföldi kisvilágában, ahol még a román államhatalom „közegei” is alapszinten törnek Eminescu, Caragiale és Rebreanu nyelvét, a bánffyahunyadi vagy élesdi kisdudóvóban, az érmindszenti, szalárdi, vagy kalotaszentkirályi elemi iskolában, ahol esetleg regáti tanerők próbálják gyorstalpaló módon „új-románná”

---

¹ Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta. NAPVILÁG Kiadó, Budapest, 2015, 556 old.(ISBN 978 973 338 385 8) (a továbbiakban: Egry 2015.)

átgyúrni a nebulókat, a kolozsvári vagy a bukaresti egyetemen, a román hadsereg valamelyik távoli besszarábiai vagy dél-dobrudzsai helyőrségében, a dicsőszentmártoni (fogarasi, lugosi, zsombolyai, szamosújvári etc.) tanácsi, vagy törvényszéki román nyelvű munkahelyen, vagyis úgyszólván mindenütt, ahol életét Nagy-Romániában lemorzsolni kénytelen, születésétől haláláig. Merthogy nyilvánvaló: végeredményben ettől – *etnicitásával* elválaszthatatlanul összefüggő eszmélkedésétől, *öntudatra ébredésétől* (személyisége kialakulásától) – függ az is, miként tekint *ő*, a véleménynyilvánításra felkért, vagy önként megnyilatkozó *individuum* saját magára. Szakszerűbben, úgymond „tudományosabban” szólva: milyen lesz az *identitása*? Budapesten, Bukarestben, lényegében: *akárhol*, ahol azt bármilyen formában megvallani, adott esetben írásba foglalni felszólíttatik. Hogyan azonosítja (*identifikálja*) magát például, az őt körülvevő nehezen áttekinthető zűrzavaros pest-budai értelmiségi viszonyrendszerben az eredeti „természetes” (Szent István-i) határait minden eszközzel és minden áron visszazerezni óhajtó (*irredenta*) Csonka-Magyarországon, közelebbről a két világháború közötti mértékadó (*mainstream*) budapesti értelmiségi/politikai elitben? Mert persze, további következményként ezt a poggyászt, az *otthon* töltött első hét év² személyisége és élményvilága (*önazonossága*) alapvetően meghatározó beidegződéseit cipeli magával mindenüvé, ahová elvetődik. Legyen az magyarországi ösztöndíj, igen gyakran áttelepülés, párizsi vagy berlini emigráció, amerikai vagy ausztráliai kivándorlás és újrakezdés. Egyre megy. Mindent *ehhez* mér, ez az „otthoni” élményanyag marad számára a mérce, a „kályha” s az *origó*: tehet bármit, választhat bármilyen elterelő (öncsaló) jellegű életstratégiát, folyamodhat „magyarsága” megtagadása érdekében akár a legkörmönfontabb „élethazugságokhoz” (például magyar házastársával is a választott nemzeti közösség nyelvén beszél teszem azt Kaliforniában, a kanadai Calgaryban vagy az ausztráliai Perth-ben, s gyerekeit sem tanítja meg az „ősök” nyelvére), nem tud kibújni a bőréből. Ezt a mozzanatot Egry is alapvetően fontosnak tekinti s így önti formába – két részletben: a): „*az önazonosítás lényegében nem más, mint a diszkurzív formában megjelenő csoportos identitás egyéni gyakorlata*” (Egry, 16.); és b) „*Az önazonosítás [...] lényegében az önazonosság egyéni gyakorlatának tekinthető, ennek egyik lehetséges esete, így kapcsolódik az identitáspolitikához is.*” (Egry, 21.) Sőt, tovább megy, mert a következő alapkérdést is fölteszi: „*Milyen szerep jut az önazonosságnak a politika sikerében vagy kudarcában? Miként próbálják meghatározni közösségeiket az egyes szereplők? Mi a hatása ennek a közösségre? Hogyan használhatják fel mindezt az elitek saját politikai törekvéseik érdekében?*” (Egry, 23–24.). Más szóval Egry a helyi és központi kisebbségpolitikákat tovább árnyalva és bontva eljut az *identitáspolitika* fogalmához, amelyet a kisebbségi léthelyzetbe kényszerült vagy abba már beleszületett *individuum* a többségi néptől/nemzetétől eltérő származása, népi tudata, *etnicitása* – s ebből fakadó élmény-anyaga strukturál. A másik szintén igen lényeges és nagyon termékenynek bizonyuló szemléleti tovább-lépés a *mindennapi etnicitás* kategóriájának a bevezetése, amely Egry értelmezésében annyit tesz, hogy az egyén intellektuális képességei függvényében az elvonatkozás és a tudatosodás különféle szintjein, de akár „öszönlényként” is, meg- és átéli az őt érő, csoportjának, közösségének és saját magának etnikai eredetével összefüggő szerfelett bonyolult külső hatásokat, akár az államhatalom, akár a többségi nemzet által, akár pedig az „anyaország” részéről ériék is azok. Egry Rogers Brubaker nyomán fogalmazott szemléletes szavaival: mintegy „*megtörténik vele*” az *etnicitás*. Ez a nézőpont aztán lehetővé

² A román társadalomlélektani tapasztalat (nevezhetjük „népi bölcsességnek” is) hét évben jelöli meg egy eszmélkedő emberpalánta személyiség-szerkezete alapvonásai kialakulásának időtartamát, amely lényegesen nem változtatható, csupán módosítható. (Románul: *cei șapte ani de acasă*; a kifejezés a volt-e valakinek avagy sem „gyerekszubája” értelemben is használatos.)

teszi a szerző számára, hogy újszerűen gondolja el az etnicitással összefüggő politikákat is. Ezért adhatja Bevezetője 2. eleme³lezárásának a következő címet: *Politikatörténet másképp: identitáspolitika és mindennapi etnicitás.* (39–43.)

Ez lett és maradt a monográfia szerteágazó tematikái egyik rendező elve is egyben.⁴A disszertáció elméleti megalapozottságát szolgáló fejezetrészek egyik jellemző sajátosságának nem csupán a gondos fogalomhasználat és más kutatók eredményeinek magától értetődő természetességgel történő „beépítése” tűnik fel, hanem az a következetes törekvés is, hogy minden végig gondolt levezetést Egry igyekszik egy-egy szentencia-szerű mondattal lezárni. Ezek legtöbbször szintén meggyőzőek, például, a fentebbi gondolatkörben maradván – Chantal Mouffe és Nira Yuval-Davies nyomdokain⁵ – ez a lakonikus összegzés olvasható: „*a magyar kisebbségek története nem más, mint az elhatárolásukra tett kísérletek története.*” (Egry, 32.)

Mottó 1: „*Meg akarod ismerni a dolgokat? Vedd őket közelről szemügyre. Azt akarod, hogy tessenek? Szemléld őket messziről.*”⁶(I. L. Caragiale)

Egry efentebbi frappáns kijelentésből aztán további meglepő (merthogy annyira természetesnek vesszük, hogy nem is gondolunk rá) rokonfogalmakat vezet le, mint „utazás”, „határátlépés”, „határemelés”, és társaik. De ezeket mindig „megemelve” s azonnal konkrét mögöttes történeti-szociológiai terükbe és elvont asszociációs bázisukhoz illesztve, több oldalról megvilágítva. Az ilyesféle sokoldalú (*polimorf*) láttatás gyakran tudálékosnak, szájbarágósnak, mondhatni szörszálhasogatónak tűnik, Egrynél mégis kevésbé zavaró. Azért, mert így hívja fel a figyelmet a „dolgok” végtelen bonyolultságára és – akárha magfizikus volna – az újabb, egyre parányibb részecskék kimutatásával és ütköztetésével elérhető újabb – sokszor merően újszerű – elemzési lehetőségekre. Egyszersmind, bár nem valószínű, hogy ismeri az egyetemes román irodalom egyik legnagyobb alakja, egyben a balkáni-bizánci vétetésű havaselvi szellemiség világirodalmi színvonalú megformálója (I. L. Caragiale) egyetemes érvényű intését, ösztönösen követi tanácsát: közel megy a „dolgokhoz” és – valódi tudóshoz méltóan – nem gondol vele, hogy esetleg olvasóinak „nem tetszik”, hogy milyen eredményre jut.

Egry értekezési stílusára általában is jellemzőnek mondható, hogy mondanivalója minden elemét a végletekig „ki”-elemzi, minden (hagyma)héját felfejti és lebontja, összes jelentésárnyalatát felvillantja. Ez a teljességre törekvő pedantéria olykor ugyan nehezíti a befogadást, de az opponens utóbb megérti, miért volt szükséges kimerevíteni egy-egy bonyolultabb logikai láncolat részeredményeit: így tudja ugyanis tovább gördíteni mondandóját!

*

³ *Lehet-e más a politikatörténet, avagy hogyan írható meg a kisebbségek története másképpen?* (Egry, 23–43.)

⁴ [...] „éppen az lenne munkám egyik kérdése, hogy milyen hatással volt egymásra a mindennapi etnicitás és az identitáspolitika?”(Egry, 464.)

⁵ „a politika a politikai közösség létrehozásáról szól és nem olyasmiről, ami ezen a közösségen belül történik” (Egry, 32., és *uo.*, a 64. sz. jegyzetben.)

⁶ „*Voiești să cunoști lucrurile? Privește-le de aproape. Vrei să-ți placă? Privește-le de departe.*” (Ion Luca Caragiale, 1852–1912.); forrás: <https://vorbeste-romaneste.ro/.../voiesti-sa-cunosti-lucrurile-privest>; www.intelepciune.ro/Voiesti_sa_cunosti_lucrurile_Priveste_le_de (letöltve: 2017. október 31.)

Mottó 2): „Az erdélyi [partiumi] magyarnak van egy viszonylata a román többség iránt Romániában, és van egy viszonylata Magyarországra irányában, ahol a magyarok vannak [elsősorban] többségben. S nemcsak a többségi románsághoz képest akar másnak, azaz magyarnak megmaradni, hanem azt is mondja, hogy az erdélyi [partiumi] magyar különbözik a magyarországitól, tehát a saját nemzetével mint többséggel is kisebbségben akar maradni. Úgyhogy **nem tudsz olyat mondani, ami nem kisebbség-többség relációban fogalmazódik meg** [...] Minden hasonlítás a kisebbség felé vezet, mert mindig csak részecskék hasonlítanak.” (Páskándi Géza)⁷

Egy közbevetett megjegyzés: a *mindennapi etnicitást* taglaló adekvát levezetés akár még tovább csupaszítható s árnyalható oly módon, ahogyan egy még a történelmi Erdélynél is komplikáltabb viszonyrendszerű – mert egyszerre *közel és távol levő* – határvidékről származó jeles magyar író (Páskándi Géza) az általunk mottó gyanánt választott szemelvényében megfogalmazta: a környező világ, a szűkebb és tágabb környezet, annak összes észlelt ténye, történése egyaránt a *kisebbség-többség* („**mi**” és „**ők**”) szembenállás viszonylatában szemlélhető, s az ilyen létállapotba beleszületett individuum, legalábbis Páskándi szerint, kényszeres megrögzöttséggel végső soron *mindent* ezen keresztül – kisebbségi helyzetéből eredeztethető személyiségstruktúráján – szűr át, amikor érzéseit s gondolatait írásba foglalja, vagyis véleményt mond, *ítél*(kezik).

A fentebb említett indítási eshetőség talán (?) Egry Gábort is megkíséreltette, aztán – jól lehet megítélésünk szerint ezek az elemzések (helyzetleírások, helyzetállapoti látletelek, helyzetudati naplók) s azok minuciózus kiértékelése a monográfia egyik legizgalmasabb részét (*Egybeérő képek: Románok, magyarok – Innen és Onnan; Határon innen és túl*, Egry, – 258–272.) képezik – másképp döntött. A szakszerűbb, tudományosabb, mondhatnánk az „akadémikusabb” utat választotta. Monográfiája „**Előzetes megfontolások**” c. két részes (I. *Identitáspolitikai és mindennapok*; II. *Lehet-e más a politikátörténet, avagy hogyan írható meg a kisebbségek története másképpen?* c. bevezetőjében (11–213.) – lelkiismeretesen feltárta, mit akar elmondani, *honnán hová* szeretne eljutni. Mit s miért tesz/ír – és milyen végső célkitűzéssel? Rokonszenves nyíltsággal Egry minden elméleti fogódzójának forrását gondosan megjelölte s még azt is beismeri, hogy Rogers Brubaker, Jon E. Fox, M. Judson, Cynthia Miller-Idriss és Tara Zahra és különösen Feischmidt Magda munkáinak⁸ inspirációi nélkül megmaradt volna a „kaptafánál” s klasszikus kisebbség- és politikátörténeti traktátust tesz le az asztalra... Ehelyett, úgyszólván „menet közben” változtatva, Egry kezéből egy nagyszabású, rendhagyó, szokatlan megkomponáltságú, eredeti hangvételű, továbbgondolásra inspiráló nagymonográfia került ki. (Egry, 23.)

A több mint félezer oldalas munka és a legújabb szakirodalmat és kurrens elméleti alapműveket feldolgozó könyvnyi terjedelmű bevezető ismeretében az opponens számára

⁷Páskándi Géza: *A kiválasztott és az alkalmas*. In: Havas Judit–Lengyel Gabriella: *Párbeszélgetés. Írók, költők a Károlyi-palotában*. Petőfi Irodalmi Múzeum–Kortárs–Dinasztia, Budapest, 2000, 73. (az én kiemelésem! – B-KB.)

⁸Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Budapest, 2011.; Hale, Henry E.: *Mi az etnicitás. Magyar Kisebbség*, 2009/3–4, 57.; Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés, elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: uő. (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010, További referenciák: Benedict Anderson, Walker Connor, Pierre van den Berghe, Clifford Geertz, J.D. Fearon etc., Pieter M. Judson művei.

utólag egyáltalán nem volt visszatetsző, hogy Egry nemcsak annak van tudatában, hogy nagy fába vágta a fejszét, hanem azt sem rejti véka alá: képesnek érzi magát, hogy az általa kitűzött szakmai, tudományos, sőt akár a szakmaiságon túlmutató tudomány-politikailag is hasznosítható célokat el is érje. Mi több, impozáns monográfiája végén, a kötelező történeti aprómunka befejezése után egy teljesen újszerűnek ható (noha komoly előzményekre visszavezethető) koncepciót is felvázol a még nemesebb historiográfiai és nemzettudati (nemzetpolitikai) cél, a „Trianon-szindróma” régóta oly időszerű, egyszersmind rendkívül kívánatos „dekonstrukciója” és meghaladása – traumatikus jellege megszüntetése, legalábbis csökkentése, semlegesítése – érdekében. Bár gyanítom (legalábbis remélem) sok hazai szakértő, különösen a fiatalabb nemzedékekből hallgatólagosan osztja Egry céljait. Az előzetes szerzői szándékról Egry így vall bevezetőjében:

„Nem az a célom, hogy még részletesebben bemutassam a már eddig is ismert ellentéteket Magyarország és a visszacsatolt régiók között. Mindenekelőtt az etnicitás és az önazonosítás (identifikáció) felől próbálom megközelíteni a kisebbségi magyarság két világháború közötti történetét. Feltevésem szerint a kortársak által eltérő (köz)szellemként megjelenített különbségek az azonosság és önazonosítás különbségei, és ebben a formában többet jelentenek gyakorlati konfliktusoknál, valójában egymástól eltérő magyarságértelmezéseket, az etnicitás különböző gyakorlatait, és ezek társadalmi valóságát mutatják meg a társadalom többi szintjén is. Arra vagyok kíváncsi, hogy azok a kizárási, elhatárolási gyakorlatok, amelyek a nemzethez tartozást 1938, majd 1940 után körülveszik, ám amelyek a revíziós propaganda közegében nem vagy alig voltak észrevehetőek, a visszacsatolás után azonban valamiképp mégis kifejezésre jutottak, mennyiben és miként tekinthető a nemzeti identitás és önazonosítás változásának. Mit jelentett ez a magyar nemzetértelmezés számára, milyen szerepet játszott a változásban az (identitás)politika és a mindennapok gyakorlatai, és végül mit árul el mindez magáról a (magyar) nemzetről?”⁹

*

II. További észrevételek, benyomások, némi kritikával

II/1) életszagúság és szakmaiság

Néhány általánosabb impresszió:

- a) a jelölt szövege rendkívül pontos, szikár, lényegre törő; klasszikus értekező prózának is nevezhetném. Kerüli a stílbravúrokat, mindig az általa leglényegesebbnek tekintett aspektusok rögzítésére törekszik, ugyanakkor érzékletesen ragadja meg az árnyalatokat is. A jó íráskészség azért is fontos, mert, miként már utaltunk rá, Egry szerteágazó tematikája és teljességre törekvő elemzése nagyon megterhelik az olvasó memóriáját, még abban az esetben is, ha az átlagosnál otthonosabban mozog a jelölt által vizsgálat alá vett szerte ágazó, bár egymással szorosan összefüggő szakterületek többségében. Az áttekinthető szerkezet és a világosan kifejtett mondanivaló azonban sajnos – főként a monográfia terjedelme miatt –nem elég garancia arra, legalábbis az opponensnek a magyar közigazgatásban (közelebbről a külügyminisztériumban) szerzett benyomásai alapján, hogy felelős hivatalnok, netán maga a nemzetpolitikára szakosodott államtitkár vagy a mindenkori külügyminiszter elmélyüljön benne. Tapasztalataink szerint egy felelős beosztásban dolgozó túlterhelt köztisztviselő, vagy

⁹ Egry 2015, 13–14. (az én kiemelésem! – B-KB.)

nagykövet maximum négy oldalt tud figyelmesen elolvasni naponta. A másik ide kapcsolódó megfigyelésünk az, hogy a szöveg egyszerre monolitikus jellegű, ugyanakkor részleteiben és darabjaiban is könnyen követhető, de csak ha időt szakítunk rá és kellő figyelemmel olvassuk (jellemző adalék, hogy a monográfia egyik recenzense, A. Gergely András „hónapokra témát adó olvasmányként”¹⁰ minősítette); erősen átüt rajta a jó értelemben vett teoretizáló hajlam, továbbá az évtizedes elmélyült gondolkodás és a megformálás igényessége. Valóban összefüggő, egy tömbből faragott írás – *mono-gráfia*, amelyben – ritka erény! – az életszagúság és a szakmaiság „kéz a kézben jár”.

- b) nem tudom megítélni, hogy a szerző tudatában van-e annak, hogy – mint föntebb volt már szó róla – munkája (különösen *Mindennapok* c. III. része, de egyéb esettanulmányai és „útibeszámoló” is) minden szándékos szikársága s „tudományossága” ellenére „tényirodalomként” is olvasható. (Ld. ehhez a *Függelékben* olvasható személyes élményeken alapuló összefoglalót!)
- c) A disszertációs számos további nagy erénye között külön is meg kell említeni, hogy Egrynek – jó néhány románul nem olvasó kortársával ellentétben – nincs szüksége kollegiális (fordítói) segítségre román nyelvű levéltári dokumentumainak értelmezése során: a román szakszövegek minden, sokszor erős odafigyelést igénylő árnyalatát is hajszálpontosan érti és hibátlanul interpretálja.¹¹ Nem derült ki viszont számomra, hogy Egry milyen fokon bírja a szlovák és a cseh nyelvet! A csehszlovákiai (felvidéki) magyarokról szóló részek egyébként is némileg kevésbé kidolgozottaknak tűnnek, és semmiképpen sem vethetők egybe a kimerítő romániai levéltári kutatásokból eredeztethető fölényes erdélyi (bánsági, partiumi) forrásismerettel. Az opponensnek inkább az a benyomása, hogy jóval kevesebb tudással rendelkezik a Felvidékről, mint Erdélyről. A korabeli erdélyi világban szinte naprakészen benne él, a sajtót, könyvészetet, továbbá a kéziratos, levéltári anyagot biztos kézzel uralja. Ezért is ért tökéletesen – máshonnan és más idősíkből érkező kutatótól kissé meglepő módon – minden nüanszot. A tévedés veszélye nélkül kijelenthető: valóban a szó szoros értelmében *elsajátította* az „erdélyiséget”! Olyannyira, hogy megkockáztatom: a két világháború közötti Erdélyről (beleértve a bánsági, partiumi és máramarosi régiókat is) nagyon keveseknek vannak ilyen mélységű ismeretei, a „benszülött” kutatókat is beleértve. Ez persze nem jelenti azt, hogy Egry ne volna nagyon tájékozott a csehszlovákiai történelemben is: az összes valamire való feldolgozást és dokumentum kötetet és elemzést töviről hegyire ismer, olvasta, beépítette őket szövegébe, de például a sajtóból származó utalásai, noha ezek is többnyire adekvátak és tárgyyszerűek, mégis néha esetlegesenek, „találatszerűnek” tetszenek. Ez, ismételjük, inkább érzés, benyomás csupán, annál is inkább, mert e sorok írója is szintúgy csak másodkézből tájékozódott a felvidéki magyarság két háború közötti történetéről, ha

---

¹⁰A. Gergely András: *Politika, identitás, etnicitás – háborúközi önelképzelések* (www.maszol.ro/.../62464-kisebbségben-a-trianon-nelkuli-triano) (a továbbiakban: A. Gergely.)

¹¹ Egry román nyelvtudása bizonytalanságaira utalhat viszont – kifogástalan szövegértése ellenére – az a tény, hogy román újságcímeinek, továbbá levéltári jelzetei román címeinek leírásában néhol téved! Néhány közülük: A főszövegben: 317 (*șapcă iredentistă*); 325 (*cel mai iredentist ziar*); 425 (a se vorbialtă limbă); 429 (Casa Națională); 439 (strada Morii; strada Luterană); 453 (Opinia Noastră). (A jegyzetanyagban: 72/111 ;153/444; 301/272.; 370/30; 406–407/157; 453/354. E tévedések, elírások száma a több mint ötszáz oldalas monográfia viszonylatában azonban elenyésző! Ellenben Nichifor Crainic nevet következetesen tévesen használja Crăinic formában (összesen hét alkalommal: 154–155, 527, 543.)

magáévá tette is például Szvatkó Pál, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső, Sziklay László, Angyal Béla, Filep Tamás Gusztáv és társaik nézetei, eredményei legjavát. Ha köztöködni szeretnék akkor azt is írhatnám, Egry egy abszolút mértékben uralt és tökéletesen elsajátított anyagot illeszt egy kevésbé ismerttel/ismerthez, s kicsit „csúsztatva” úgy kezeli együtt őket, mintha azonos mértékben birtokolná a kifejtésükhöz, elemzésükhöz szükséges ismereteket!¹² Paradox módon ez bizonyos mértékben igaz is, mert az általa görgetett hihetetlen gazdag információ-tömegközlése és kifejtése sehol sem zökken meg, mert Egryt kifogástalan elméleti tájékozottsága és kreatív (heurisztikus) történetírói módszere átsegíti a nehézségeken: a félig üres, félig tele pohár esetével példalózza inkább az utóbbi érvényesül, „teli pohárral” van dolgunk. A bíráló tamáskodhat, akadékoskodhat ugyan, „fogást” valójában mégsem talál!¹³

*

Móttó 3): „meg kell említenünk azt a problémát, amely erősen szembeállítja az urbánus és a népies tábor, azaz ezeken belül is több rétegződést teremt; ez a trianoni béke következményei nemzeti identitásunkra és jövőnkre. Ha nem nézünk szembe a realitásokkal, akkor olyan elképzelések, mint a határok légiesítése egy jövő Európában, éppúgy kudarchoz vezethetnek, mint a háború után. Trianon örökségét humanista módon feldolgozni lehetetlen és egyben veszélyes illúzió is. A mélységes igazságtalanság útján birtokba jutott utódállamokat rossz lelkiismeretük továbbra is inkább a kisebbségek elnyomására s a problémák elbátellizálására fogja hangolni. Egy hasonlóan igazságtalan békediktátum következményei Nyugaton se lehetnének kezelhetőek. **A járható út az irredentizmus és egy felelőtlen önfeladás között rendkívül keskeny.**” (Vajta Dénes)¹⁴

Ugyan az egész értekezés általános értékeléséhez tartozik, mégis itt kell megtennem egyik komolyabb szakmai/koncepcionális megjegyzésemet, nevezetesen azt, hogy Egry mintha túlértékelné a viszonylag „polgárisodottabb” és fejlettebb hivatástudatú erdélyi román intézményi kisvilág s egyáltalán az itteni „regionális” civiltársadalom tagjainak empátiáját és segítőkészségét bajba jutott magyar polgártársaik munkahelyeinek megvédése tárgyában. Erre az álláspontra főként az 1934/1935-ös nyelvvizsgarendelet gyakorlati lebonyolítása s az ezen közben a helyi román szakmai testületek, egyesületek, hatóságok sokszor valóban megengedő, sőt segítőkész magatartása, halogató, időhúzó, háritó taktikai lépései árnyalt és meggyőző elemzésével jut, de megítélésem szerint **összességében mégis** többet lát benne/bele (és sugall általa), mint ami a valóságban kihüvelyezhető belőle. Tárgyilagosan azt is rögtön jelzem, hogy ezzel az észrevételemmel saját magammal, legalábbis korábbi történetírói eredményeimmel is némi ellentmondásba keveredek, de ebben a rövid értékelésben megkísérlem ezt feloldani. Egrynek a szakmai, testületi, regionális és lokális sajátosságokra hivatkozó, s az ebből eredeztethető külön-érdekekre alapozó – egyszersmind, ebből

---

¹²Vö. Zahorán Csaba–Patakfalvi-Czirják Ágnes: Identitáspolitikák és hétköznapok Nagy-Romániában és Csehszlovákiában, *Múltunk*, 2016/4,278–279. (a továbbiakban: Zahorán–Pataki-Czirják.); továbbá Szabó Csongor: "Előadva, elfogyasztva", *Regio*, 25. évfolyam 3. szám, 2017; forrás: napvilagkiado.eu/webaruhaz/.../897-etnicitas-identitas-politika (a továbbiakban: Szabó Csongor.)

¹³ Hasonló véleményt fogalmaz meg az Egry monográfiáját ismertető egyik magvas recenzió szerzőpárosa is: „A szerző [...] mintha folyamatosan a potenciális bírálókat előtt járna: amikor úgy tűnik, hogy valami a recenzensek »horgára akadt« akkor [Egry] rendszerint saját maga teszi azt helyre vagy árnyalja, mégpedig a lényeges vonatkozásokban teljesen kielégítően, tárgyaltanná téve így a kritikát.” Zahorán Csaba–Patakfalvi-Czirják, 277.

¹⁴Vajta Dénes (Bécs): Száguldó fogatban... Magyarság és identitás, *Magyar Nemzet*, 1993. április 24., 15.(az én kiemelésem! – B-KB.)

következően, a helyi, különösen kisvárosi román elitek a „mindennapi [magyar] etnicitás” megnyilvánulásaival szemben is toleránsabb magatartásmintáit felmutató érvelése ugyanis – ismétlem – *formailag* kifogástalan, mi több: tekintetbe veszi a honi történetírásban úgyszólván csak szólam szerűen ismert belső román társadalomtörténeti, mentális és politikai törésvonalakat s az ebből fakadó *román–román versengést* is (mármint ki tett többet Nagy-Romániért, melyik fejlődésnek van nagyobb súlya az egyetemes román polgárosodásban, nemzetté válásban és kultúrában, etc.), ami szintén megemeli elemzésének amúgy is magas színvonalát. Nagyon óvatosan és körültekintően fogalmazott „üzenete” ugyanis még ama következtetés levonását is lehetővé teszi, hogy az erdélyi (román–magyar–szász) társadalomfejlődésben igenis megvoltak egy közép-európaias, a francia *citoyen* mintához közelítő/közelíthető civil társadalom kifejeződésének ígéretes kezdeményei, beleértve a három erdélyi nyelv és kultúra (a román, a magyar és a szász) harmonikus együttélési esélyei kibontakozását, a *transzilvanizmust* is. Ezt a feltételezést *történészként* elvont szinten, mondhatnám „laboratóriumi körülmények” között magam is változatlanul osztom és valósnak tartom, s társadalom- és mentalitástörténeti eszközökkel s alapos szociológiai vizsgálatokkal kimutatható és fogalmilag meg is ragadható. Mi több: román nemzedék- és sorstársainkkal – minden időben, így manapság is – fenntartott magánérinkezéseinkben lépten-nyomon megtapasztalhatjuk az ebből a létállapotból eredeztethető barátságos, empatikus, „europээр” attitűdöket. Sajnos azonban ez, bár felemelő kivételek is szép számmal akadnak, többnyire megtévesztő. Térségünk ugyanis köztudomásúan nem a svájci kantonális, hanem az 1789-es francia „jakobinus” centralizáló államszervezési és nemzetépítési modellt választotta, s ez az opció mindmáig felülír mindent! Empátiát, belátást, lokális érdekeket, a „mindennapi etnicitást” figyelembe vevő *citoyen* típusú spontán önszerveződéseket egyaránt. Nagyon sokáig, lényegében a kilencvenes évek első felében vállalt bukaresti diplomáciai kiküldetésem lezárulásáig,¹⁵ az imént számba vett biztató jelenségekre és magatartásmódokra alapozó reményeket, akárcsak Egry Gábor és sokan mások, magam is fenntartás nélkül tápláltam, s következetesen hangot is adtam ennek – különleges súllyal a Kossuth-emigráció román kapcsolataira vonatkozó publikációimban.¹⁶ De éveim sokasodásával egyre inkább tartok tőle, ezek a remények bármikor, hosszabb időtávban is – ismét, mint a magyar–román (román–magyar) együttélés korábbi korszakaiban is oly sokszor – illúzióknak bizonyulhatnak. Annak ellenére is, hogy kisebbségi és bukaresti magyarok elemi tapasztalata, hogy a románok – ideértve a „regátiakat” is! – között semmivel sem kevesebb az ún. „rendes ember” (sőt!), és sokan valóban kényszerből, ímmel-ámmal, nemegyszer súlyos lelkiismeret-furdalással hajtják végre minden időben az államhatalom kisebbségellenes és antidemokratikus rendelkezéseit. De megteszik mégis! Ugyanebbe a jelenségbokorba tartozik az is, hogy Egry, bár szakmai elemzése logikailag s szűkebb társadalom- és régiótörténeti kontextusában ez esetben is hibátlan, szintén túlbecsüli Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) s főként Iuliu Maniu (1873–1953) „erdélyiségét” s főként – egyetemes román nemzeti szemszögből mért –

¹⁵Bukaresti diplomáciai misszióm 1990. október 25-én kezdődött és 1995. június 15-én fejeződött be. (B-KB.)

¹⁶Vö. Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 353 old. Helyszükében lévén, tárgyilagosságból, csupán rögzítem: ez az alapbeállítottságom bukaresti magyar diplomataként szerzett „élményeim” után ugyan *történészként* lényegében nem változott, de magánemberként és (olykor) diplomataként, valamint politológiai elemzéseimben jóval szkeptikusabb lettem a román–magyar (magyar–román) együttélés távlatai, a „történelmi megbékélés” közelgő eshetősége, továbbá az erdélyi magyarság autonómiatörekvéseinek sikeressége vonatkozásában.

„másságát” is! Jóllehet abban tökéletesen igaza van Egrynek, hogy mindketten tudatában voltak, s olykor, főként Vaida-Voevod, meggyőzően (mi több, román füllel egyenesen döbbenetesen!) érveltek is személyiségvonásaik, műveltségeszményeik és szociológiai gyökereik, politikai iskolázottságuk, módszereik „magyaros”, sőt – Vajda Sándor esetében – (*magyar*) *nemesi eredetével* s beidegződéseivel, de ha valódi választás elé állították őket, mindig az általuk *is* többnyire lebecsült, lenézett – végső soron gyakorta görög, bolgár macedo-román származásuk miatt akár még „eticitásukban” is idegennek, „balkáninak” érzékelt –, olykor egyenesen zsigerileg gyűlölt és megvetett „regátiakat”¹⁷ s pártjaikat választották, s nem az erdélyi magyarok és románok érdekvédelmét és távlati sorközösségének szolgálatát.

Itt jegyzem meg azt is, hogy Egry invenciózus felvetése a „*nemzetben belüli etnicitás*” tárgyában kis túlzással akár a bukaresti oligarchia – újjörög néven a *protipendada* – a román köznéptől (főként a parasztságtól) szembetűnően elütő etnikai, szociokulturális „mássága” vonatkozásában akár külön elemzés tárgya is lehetne, hiszen a *Maniu–Vaida duó* és a bukaresti „Szeráj” (Ionel és Vintilă Brătianu, Take Ionescu, Grigore Gafencu, Barbu és Elisa Știrbey, s különösen I. G. Duca) éles, személyes gyűlölködésig elmenő politikai ütközései mögött ez a burkolt „eticitással” összefüggő zsigeri mozzanat is megbújik. Az Egry által a *nemzetben belüli etnicitás* kategóriájából levezetett *szubszidiarisztikus nacionalizmus* fogalom szintén nagyon kreatív és termékeny, még ha egyik recenzense szerint ez „talán annyira nem újdonság, a *brubakeri triadikus modell működésének egyik fontos eleme, mégpedig hogy a nemzeti kisebbségek is nemzetépítő csoportként léphetnek fel*” ... Ő is készséggel elismeri azonban, hogy ami benne „*újdonságnak tűnik, az az, hogy regionális/regionalista nemzetépítések a nemzeti jellegű csoportképzésig juthatnak el*”.¹⁸ Magam még hozzátenném, hogy ebben a témában, akárcsak a Tara Zahrától kölcsönzött „nemzeti közömbösség” (*national indifference*) elméletének adaptálásában Egry elméleti érzékenysége és találékonysága ismét tetten érhető és ez is arra utal, hogy további jelentős tudományos eredményeket várhatunk tőle. A disszertáció terjedelméhez képest szűkre szabott mustrámat egyetlen gondolat kimerevítésével zárom: a szerző valamelyik gondolatmenete végén szenttelen tárgyilagossággal állapítja meg, hogy minden általa számba vett jelenség a csehszlovákiai és a romániai magyarság az anyaországi központ(ok)tól való „távolodási”, „határemelési” s végeredményben a sokak által vizsgált „szétfejlődési” folyamatának szinte fatális erősödését eredményezte a legváratlanabb esetekben és a látszólag ennek a folyamatnak homlokegyenest ellentmondó témákban is (pl. a román „demokrácia” és nemzetépítés jellegének taglalása a Külföldiek Kollégiuma erdélyi ösztöndíjasai által, etc.). Nem tudom, hogy mások érzékelik-e, de számomra egyre inkább az evidencia erejével hat az ezzel ellentétes jelenségcsoport létezése is: a román történelem, társadalomfejlődés, továbbá *nation building* gyakorlatilag minden fázisa kielégítő, nemegyszer jelentős sikerrel zárult, akárha a Gondviselés kegyében állt volna. Nincs rossz állapotban ma sem, kivált, ha a magyar kilátásokhoz és valós esélyekhez mérjük. Román szempontból épp ebben rejlik egyik nagy veszélye is: elégedettséget, önelégültséget, fölényességet szülhet a „legyőzött” történelmi riválissal szemben. Ez éppolyan objektív akadály a reális román nemzeti önismeretnek, mint az ismétlődő honi és kisebbségi frusztrációk a magyarénak. Márpedig ha a két nemzet

---

¹⁷ Hely hiányában itt is csupán jelzem: ez kölcsönös volt! (B-KB.)

¹⁸ Lásd Szabó Csongor, *uo.*

történetírása „Trianon” után száz esztendővel történelmi megbékélésről álmodozik, először saját portáján kell(ene) rendet teremtenie: Bukarestben, Budapesten és Kolozsvárt egyaránt.

Egry Gábor disszertációja, amelynek szakmai, tudományos erényeit és eredményeit, úgy hisszük, nem kell ismét összefoglalnunk, nagy lépést tett a két nemzet közötti megbékélés előkészítésének irányába. (Hiszen arra is indirekt választ kapunk, hogy munkája „*mit árul el [...] magáról a (magyar) nemzetről?*”) A monográfia máris bejelentheti igényét „a magyar kisebbségi történetírás egyik alpműve” titulusra.

Javaslom a jelöltnek az MTA doktora cím odaítélését – *summa cum laude* minősítéssel.

Borsi-Kálmán Béla

*

Epilógus: Maniuhoz és Vaidához visszakanyarodva: nyilván mindketten nagyon szerettek volna egy *erdélyi román* dominanciájú (tehát közép-európaiasabb karakterű) modern Nagy-Romániát, de amikor belátták, hogy nincs erejük megvalósítani, kénytelen-kelletlen mindketten beletörődtek, hogy előzetes várakozásaikkal ellentétben nem Erdély fogja a maga szintjére emelni az Ókirályságot, hanem fordítva, óhatatlanul le fog a „Regát” nivójára süllyedni: hosszú időre „balkanizálódik. Végső soron azért, mert valószínűnek tetszik, az ő gondolatvilágukban sem az új, jelentősen megnagyobbodott ország *jellege*, hanem megvalósulása – *visszavonhatatlannak tételezett geopolitikai ténye* számított igazán. Ez úgy is megfogalmazható: Maniuék hallgatólagosan tudomásul vették, hogy a bukaresti oligarchia érdekérvényesítési lehetőségei jelentősen meghaladják a nagyszebeni Kormányzótanács akcióradiusát, vagyis a „sajátos” havasalföldi polgárosodás dinamikája és egyszerre kifinomultabb, ugyanakkor brutálisabb módszerei – nem függetlenül a korabeli román társadalom állapotától sem – egyelőre a „balkániasabb” változat diadalát eredményezik. A finomhangolás, a társadalmi visszasságok eltüntetése, a vadonatúj állam valódi korszerűsítése, az eltérő történelmi, társadalomtörténetű és szellemiségű régiók egységesítése, homogenizációja, bár nagyon fontos dolog, de ráér – gondolhatták. Vagyis először „nemzetiesítés”, ha lehet, modernizációval, ha nem – anélkül. A demokratizálás, kiegyensúlyozottabb társadalomszerkezet megteremtése majd akkor, ha „eljön az ideje”. Ezt kívánta ugyanis – a korabeli politikai közvélekedésből következően, de akár *normatíve* is – az egyetemesnek gondolt román nemzeti érdek, amelyet sohasem tévesztettek szem elől.¹⁹ Ez akkor is igaz, ha néhány éve egy idős nagyváradi fültanútól (aki az ötvenes évek elején együtt ült az öreg Maniuval a máramarosszigeti börtönben) arról értesültem, hogy „Gyula bácsi” 1952 körül, nem sokkal halála előtt úgy nyilatkozott volna – természetesen magyarul! –, ha tudja, milyen ország lesz Nagy-Románából a kommunisták kezén, egy szalmaszálat sem tesz keresztbe 1918-as megvalósításáért... (Minden hasonló kijelentésnek csak anekdotikus értéke van, szinte bizonyosra vehető, hogy hatalmi helyzetben ilyet nem mondott – s valószínűleg sohasem gondolt – volna.)

---

¹⁹Az egyik forrásában (Debreczeni László építész), a Külföldiek Kollégiuma vezetőségének kérésére írt élménybeszámolójában olvasható sarkos – szerintem máig helytálló – véleményt Egry így foglalja össze: „*a románok esetében a különböző érdekek és érdekcsoportokhoz tartozás nem írják felül a nemzeti érdek és az »egyetemes román [nemzeti] ideológia« elsőbbségét. Ezért a publicisztikák is sokkal komolyabbak, a nemzet számára fontos ügyekben (tudomány, művészet, oktatás) határozott nemzeti alapon állnak, függetlenül a szerzők pártállásától*”. (Egry, 266.)

E többretű gondolatmenet lezárásaként megítélésünk szerint ide illik Lucian Boia, napjaink külföldön legismertebb román történész professzora – lényegében a francia típusú nemzetné válás román változata és nemzetstratégiai törekvései egyfajta diadalaként is felfogható – összegzése a magyar és román nemzetépítés százötven éves rivalizálása jelenlegi állásáról: „A magyarok elveszítették az Erdélyért folyó csatát. Mindaz, amire jelenleg vállalkoznak, nem Erdély meghódítására irányuló offenzíva, hanem védelmi (utóvéd)harc, hogy mentse a még menthető a magyar kisebbségből és annak identitásából.”²⁰

FÜGGELÉK

Nem tartozik ugyan egy szakmai-tudományos elemzés tárgyához s nyilván szokatlannak is tűnik, mégis célszerűnek látszik bevallani, hogy jelen sorok írója *három idősikban élményszerűen* is kapcsolódni tudott a disszertáció témaköréhez. Bár ezek az észrevételek magánjellegűeknek tűnhetnek, mégis röviden vázoljuk őket, mert, ahogy mondani szokás, túlmutat(hat)nak önmagukon, legalábbis jelzésértékűeknek tekinthetők:

- 1 az opponens édesapját 1931-ben beadták a monográfiában is említett nagyenyedi (református) Bethlen Kollégiumba, s csak azért nem ott, hanem a Domokos Pál Péter által igazgatott kolozsvári (katolikus) tanítóképzőben képesítőzött 1941-ben, mert a Történelem 1940. augusztus 30-án „közbeszölt”, az *alma mater* pedig Dél-Erdélyben maradt... Apám rengeteg fényképet őrzött az enyedi diákévekből, s azokat mutogatva jószerével nem is tudott másról beszélni három fiának az ötvenes évek derekán, mint ottani, meghatározó élményeiről, amelyek szakszerű értelmezését – egészen pontosan az 1920 körül született erdélyi és partiumi leendő *romániai magyar értelmiség* formálódó helyzet- és nemzettudatát, *világ-, Magyarország- és Erdély-képét* – most Egry elmélyült elemzéseiben olvashattam. Vagyis számomra egyszerre volt idősíkpótló élménymagyarázat, egyszersmind tudományos igényű *historikusi analízis* elmúlt idők elsüllyedt világáról.
- 2 nincs terem bővebben kifejteni, ezért csak jelzem: az Egry által nagy szorgalommal és sikeresen felbúvárolt két világháború közötti kisebbségi forrásanyag tematikája, „üzenete”, kisugárzása, hangulata, s főként az ebből lepárolható *életérzés* – származzék bár az a magyarlakta vidékek (történelmi Erdély, Székelyföld, Bánság, Partium, Hátszeg, egyéb szórványterületek) bármelyik szegletéből – leglényegesebb („esszenciális”) mozzanataiban alig különbözik ama *kisebbségi létélménytől*, amelyet az opponens eszmélkedése idején (1948 és 1962 között az Avas-vidék, Nagybánya környéke, Máramaros, Kővárvidék metszéspontján fekvő Szinérváralján, majd Szatmárnémetiben) megtapasztalt.
- 3 még inkább elgondolkoztató, hogy ez a *déjà vu* hangulat az opponens 1990 és 1995 között teljesített bukaresti diplomáciai missziója időszakában, amikor kulturális tanácsosként fél évtizeden át gyakorlatilag állandóan úton volt Románia magyarlakta régiói között, a Csángóföldet is beleértve, egy szemernyit sem

---

²⁰Lucian Boia: *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015, 127.

változott, kivált a kisebbségi magyarok világfelfogása, tudatállapota és meglehetősen reménytelen életérzése. (Ideértve a budapesti kormányok kisebbség- és nemzetpolitikai törekvéseit s a kisebbségi vezetők ezeket kanalizálni igyekvő stratégiáit, magatartásmódjait is.²¹) Ez arra hívja fel ismételtén a figyelmet, hogy az Egry által mélyfúrászerűen a harmincas évekre vonatkozóan rögzített *kisebbségi létállapot*, továbbá az annak kezelésére, javítására, „megoldására” irányuló anyaországi és helyi törekvések leginkább a *longue durée* törvényszerűségei között értelmezendők – vagyis a másfél-száz éve rivalizáló magyar és román nemzetépítési aspirációk dinamikájában és geopolitikai léptékben s összefüggésben is változó érvényesítési lehetőségei figyelembe vételével! Más szóval a belőle levonható következtetéseket és (halvány) reményeket is csak ebben az összefüggésrendszerben érdemes megfogalmazni.²²

Összefoglalva: az opponens nem csupán kijelölt „szakértőként”, hanem egykori „kisebbségi” magánemberként (gyerekként) s később meglehetősen korú magyar diplomataként (az Antall-kormány kisebbségi politikáját érvényre juttatni hivatott „közegként”) – ráadásul több idősíkból is – egyaránt tanúsíthatja, hogy Egry nem csupán „betű szerint”, tartalmilag érti forrásait, ami természetes, hanem azok mögöttes terét, érzelmi/hangulati töltését és „esszenciális” kisugárzását is, ami már nem annyira magától értetődő olyan kutatók számára, akiknek hál’Istennek „nem adatott meg”, hogy hatéves korukban a román óvodában a szó szoros értelmében a saját bőrükön tapasztalják meg, mit jelent „bozgorak”, az önkifejezésben, a mindennapi érvényesülésben és érdekérvényesítésben korlátozott *másodrangú állampolgárnak* lenni, akarva-akaratlan *ekként* szocializálódni, még ha adott esetben nem bántó szándékkal minősítették is.²³ (Külön pszichoszociológiai és antropológiai vizsgálat tárgya lehetne, hogy a kisebbségi létállapot miként befolyásolja *tömegméretekben* a személyiségfejlődést, milyen karaktervonások kialakulásának kedvez, illetve milyen más vonások rögzülését gátolja – kivált az olyannyira kívánatos voltaire-i *citoyenneté* perspektívájából –, s persze hogyan hat mindez az etnicitás „megtörtetésére”, illetve a mindenkori „identitáspolitikákra”).

Megítélésünk szerint ez a magánjellegű mozzanat is azt bizonyítja, hogy Egry Gábor fontos, sőt megkerülhetetlen művet tett a magyar történetírás (ezen belül kisebbségtudomány, politikatörténet és nemzetpolitika) közkincsévé.

²¹Lásd erről bővebben Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008; Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbségek történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print, 2013.; vö. Salat Levente: A romániai magyarság példája. [A politikaelmélet néhány sarkalatos fogalma és a kulturális megosztottság körülményei között uralkodó identitásstruktúrák közötti feszültség c. cikkben!] Lásd Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 36–51.)

²²Zahorán–Pataki-Czirjék, 268–281. (különösen: 274–275.)

²³E jelenség előképéről lásd Egry Gábor: „Bozgorok”. Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar–román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában. In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): „nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger: EKF Liceum, 2011, 366–372.

Borsi-Kálmán Béla

Budapest, 2017. október 8.–november 3.